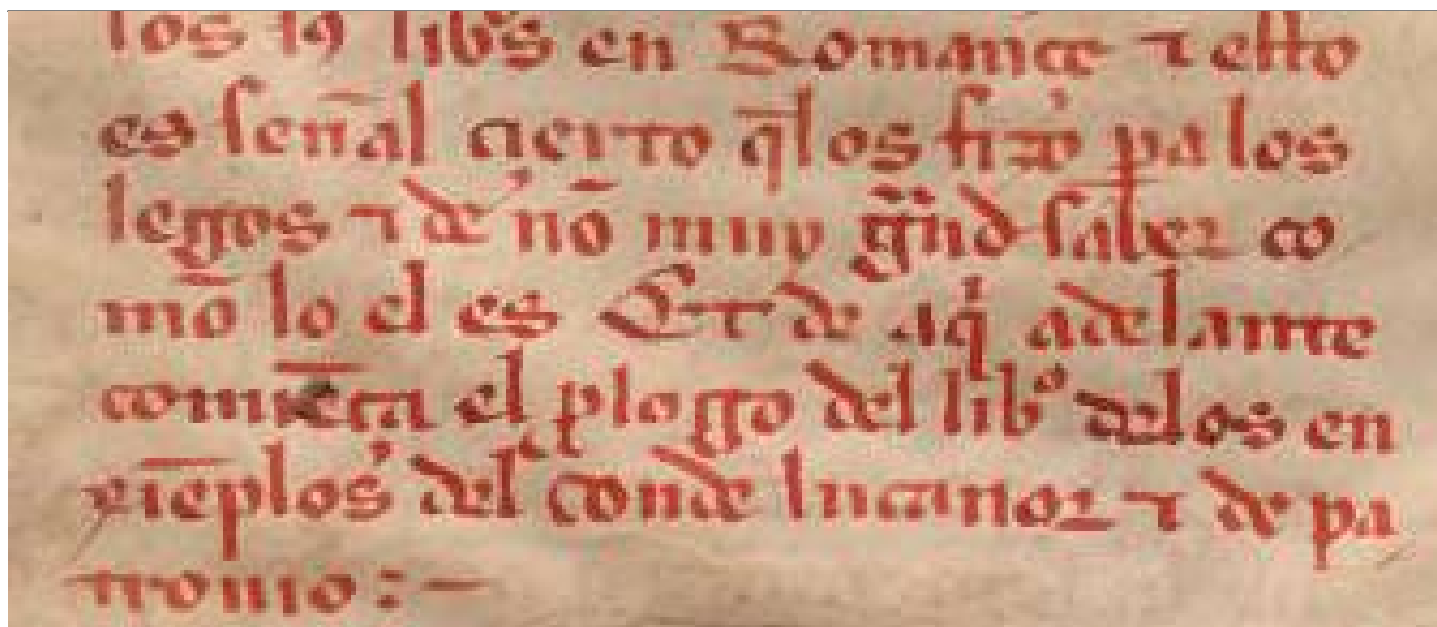

«El Conde Lucanor» de Don Juan Manuel. Notes sobre la llengua castellana antiga

Autor: Lluís Batlle i Rossell

Data de publicació: 12-06-2014

L'edició de 1575 d'«El Conde Lucanor» ens dona molta informació sobre com era el castellà al segle XVI i quina imatge de cultura literària es projectava.

Des de l'Institut Nova Història hem posat en dubte que bona part de les obres del Segle d'Or castellà fossin originalment escrites en aquesta llengua. En algunes hi hem trobat nombroses expressions que ens semblen calcs del català, i altres expressions estranyes que no s'han conservat gens ni mica fins al castellà actual. En altres hem vist com de malament es feien algunes traduccions al castellà, com és el cas d'El Tirant o Lo llibre de les dones. I referent a traduccions a altres llengües, veiem com aquestes no poden derivar del text considerat original castellà, com el cas d'El Quixot, sinó d'uns textos anteriors, que junt amb les confusions de traducció, hi podem deduir un original català.

Però estem parlant d'un nombre tan elevat d'obres, que, per molt que hi trobem formes que en català se'ns han conservat fins avui, sempre podríem pensar que el castellà d'aquella època era així: una llengua ben semblant al català i que ha canviat molt fins a arribar al castellà d'avui en dia. Un fenomen tot particular que amb prou feines passa amb el català o l'anglès, si mirem obres d'aquell temps.

Per sort, tenim autors que han escrit sobre aquest castellà antic. Tan antic com El Conde Lucanor de Don Juan Manuel, un text medieval castellà suposadament de principis del segle XIV, del qual ens ha arribat una edició molt interessant de Gonçalo de Argote y de Molina fins als nostres dies, amb peu d'impremta de Sevilla del 1575, acompanyada de tot de notes lingüístiques, que ens poden fer una mica de llum, a més, sobre el castellà del moment de l'edició. Gràcies a aquest llibre podem tenir no només una obra medieval, suposadament castellana, sinó també una anàlisi lingüística amb perspectiva del 1575. Així podem analitzar no només l'obra de Don Juan Manuel, sinó també aquesta anàlisi.

Val a dir que a Don Juan Manuel se'l considera duc i príncep de Villena, territori que ja tenim per ben prolífic per a les

lletres catalanes, pensant en Enric de Villena i Isabel de Villena. Al llibre en qüestió l'editor Gonçalo de Argote y de Molina fa un escrit al curiós lector, explicant com se sent per poder publicar una obra tan antiga, i de tant valor per la llengua castellana i per als aficionats a las cosas de su nación (foli a4r). Li costa aplegar totes les pàgines que conformen l'obra, però arriba a trobar-les (amb l'ajuda de Jerónimo de Çurita i de la santa i general Inquisició d'Espanya, aclareix), i amb sort que con tan buen socorro pude corregirlo y emendarlo de muchos lugares que lo habian de menester. Ens diu que en El Conde Lucanor no només s'hi trobarà llengua, sinó també un bon contingut didàctic i històric dels reis i cavallers castellans. Al llibre ens hi adjunta una detalladíssima relació de descendència i successió de Don Juan Manuel, i al final, la part que ens interessa, uns apunts de la antigüedad de la poesia castellana, junt amb recoger toda la antigüedad de la lengua que en este autor halle, haciendo un índice de los vocablos della.

No cal dir que en aquest llibre hi trobem paraules que estem tips de trobar a obres del Segle d'Or castellà, com: escriptor, tractar, ome (home), ca (car), dirvos, el hombre (hom), le (pronom referint-se a una cosa), sotil, falagueras, Ferran, do (on), plugo (plagué), thesor (tresor), raposo (rabosa), tamaña (tamanya), maguer (malgrat), parad mientes (pareu ment) i un llarg etcètera. Paraules que hem vist a tantes altres obres dels segles XV, XVI i XVII. Si aquest és el fonament de la llengua castellana, potser sí que el català i el castellà eren ben propers, i anàvem tots errats, pensant que tants textos castellans del Segle d'Or eren males traduccions d'obres catalanes.

L'editor de l'obra, però, al foli 92r ens dóna els seus apunts lingüístics al seu Discurso hecho por Gonçalo de Argote y de Molina, sobre la poesia Castellana contenida en este libro, on va lloant com n'és d'important la literatura castellana:

Leemos algunas coplillas Ytalianas antiguas en este verso, pero él es propio y natural de España, en cuya lengua se halla más antiguo que en alguna otra de las vulgares, y assí en ella solamente tiene toda la gracia, lindeza y agudez, ques más propia del ingenio Español que de otro alguno.

Ens recorda com utilitzaven la copla cavallers molt principals castellans, com el príncep Don Juan Manuel, el rei Alonso el Sabio, Don Juan el Segundo, el Marqués de Santillana, Don Enrique de Villena, Garci Lasso, Boscan, Juan de Mena, i altres. I finalment, l'autor ens ha afegit un vocabulari que ens aclareix expressions de castellà antic (del segle XIV) potser incomprendibles al voltant de 1575. Fins i tot sembla que vulgui eliminar certes sospites, per si algun lector no considerés aquelles paraules com de la seva pròpia llengua (foli 97v):

Aunque en él haya muchos vocablos que parecieran ahora extraños y nuevos, pero muy pocos dellos se pueden tener por çafios ni oscuros, como son los que de ordinario se encontraran en los dichos libros, antes juzgara el que este leyere ser esta la verdadera y propia lengua Castellana, que se hablaba y escribía aún en tiempo de nuestros abuelos.

Us en faré una selecció, perquè entengueu com eren de semblants a inicis del segle XIV el català i el castellà, i com havia arribat a canviar la llengua, com perquè l'editor hagués d'afegir aquest vocabulari (foli 97v):

Castellà antic Castellà de 1575

Avenir
Concertar

Asacar
Levantar o inventar

Anio
Año

Al
Otro

Abondar

Sobrar o bastar

Albergue
Posada

Conquerir
Conquistar

Canes
Perros

Ca
Porque

Conorte
Consuelo

Catar
Hallar y mirar

Dir
Dezir

Dueña
Mujer no donzella

De pie
A pie

Delibrar
Librar

Escarnecer
Hazer escarnio

Encobrir
Encubrir

Fuesa
Sepultura

Fuerte
Fuertemente

Fame

Hambre

Finiestra
Ventana

Falaguera
Apazible

Forado
Agujero

Formigueros
Cuevas de hormigas

Guarir
Sanar

Grado (de buen grado)
Voluntad

Home
Hombre

Joglar
Truhan, o hombre de plazer

Judgar
Juzgar

Luengos
Largos

Lueñe
Lexos

Maguer
Aunque

Menguar
Faltar

Menester
Necessidad, o officio

Mueso

Bocado de caballo

Mesura
Comedimiento

Otri
Otro

Omildanças
Humildades

Pavor
Miedo

Pardal
Gorrión

Pieça
Cantidad

Relevar
Quitar

Sueno
Sonido

Seña
Pendón

Segurança
Seguro

Sotil
Sutil

Sabidor
Sabio

Sabor (a su sabor)
Deseo

Tajar
Cortar

Tuerto

Agravio

Tamaña
Tan grande

Ufania
Honra, o presunción

Valia
Valor, o honra

Vizquieron
Vivieron

Vegada
Vez

Yogar
Estar, o jazer

Tot això costa de pair, però ens indicaria que el castellà antic sí que s'assemblava molt al català, almenys fins al principi del segle XIV. Però el que ens acaba de confirmar que el català i el castellà eren llengües ben germanes és el que En Gonçalo de Argote ens diu parlant dels poetes Provençals al foli 96r:

En estos mesmos tiempos leemos haber florecido muchos poetas notables Españoles, Provenzales que en él escribieron, cuya lengua de aquel tiempo se conformaba con la Castellana muy antigua, y así los versos y la poesia fue semejante.

Aquesta sí que és una revel·lació important. Si haguéssim tingut en compte que el provençal i el castellà antic foren temps enrera la mateixa llengua, ja ho haguéssim entès d'on venien tantes expressions aparentment catalanes a obres castellanes.

Però em sembla que encara val molt la pena dubtar de tot el que ens ha explicat En Gonçalo de Argote. Com és que el suposat castellà del Segle d'Or s'assembla tant a aquest castellà antic, que ha calgut aclarir als lectors de 1575? Com és que, tot i suggerir que aquest castellà antic sonarà estrany als lectors, assegura que és dels temps dels seus avis? No deuriem saber prou bé quina llengua utilitzaven els seus avis? I quina llengua es conformava amb el Provençal? Ens sembla que aquesta era el català i no pas res que puguem anomenar castellà antic. Així, doncs, reforçant les nostres hipòtesis, aquest Conde Lucanor sembla ser una peça catalana més, mal traduïda per a la creació fictícia de la cultura literària castellana. Un Conde Lucanor que, com veiem, al 1575 no era ni conegut ni a l'abast de gaire gent, i per a qui l'autor mateix ha hagut de fer grans esforços de recopilar i arreglar. En Gonçalo de Argote construiria el que avui és considerada l'edició prínceps d'El Conde Lucanor el 1575, que per l'atribució d'autoria a Don Juan Manuel, situem al segle XIV. I l'hauria acompanyat de fonaments interpretatius, guiant els lectors castellans perquè acceptessin aquella obra com a pròpia, malgrat el xoc lingüístic assenyalat.

Ens cal una revisió molt més completa d'El Conde Lucanor i els fonaments que la fan obra castellana, però, de moment i per començar, l'edició prínceps eixampla les nostres sospites de tergiversació de les històries literàries catalana i castellana.

Lluís Batlle i Rossell

3 d'abril de 2014